

‘Een heel raar mannetje’

Bertus Smit (1897-1994), esperantist, fascist, kampoverlevende, snoever en avonturier

Willem Huberts

In het leven van Bertus Smit weerspiegelt zich op grillige wijze de twintigste eeuw. In de jaren twintig was hij een wereldverbeterend esperantist. In de jaren dertig was hij actief als fascist en nationaalsocialist. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontpopte hij zich tot schimmig collaborateur en dito verzetsstrijder. En na de oorlog werd hij in Amsterdam activist tegen grootschalige stadsvernieuwing. Hoe kunnen we de wonderlijke levensloop van Smit duiden?

De chronologisch reconstructie van de carrière van Bertus Smit levert op z'n minst een zonderling beeld op. In 1921 was hij internationaal georiënteerd esperantist. In 1929 was hij fascist, in 1931 nationaalsocialist en in 1933 antisemiet. In 1936 publiceerde hij een brochure tegen Hitler. In 1940 werd hij door de Duitse bezetter gearresteerd. In 1942 werd hij door een Duitse nazi-rechter ter dood veroordeeld. In 1943 meldde hij zich bij de Nederlandse SS, maar hij werd geweigerd. In mei 1945 maakte hij de bevrijding mee als gevangene in een Duits concentratiekamp. In 1947 was hij een democraat en richtte hij de stichting Friends of America op. In 1973 was hij betrokken bij het actiecomité Nieuwmarktbuurt en streed hij tegen de

aanleg van de Amsterdamse metro. Ten slotte, in de jaren zeventig en tachtig, genoot hij landelijke bekendheid als tekenaar van stedenschoon. De aandacht wordt vooral getrokken door zijn activiteiten in de jaren dertig en zijn wederwaardigheden tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Goed én fout tegelijk?

Gedurende de jaren '40-'45 – en ook nog enkele decennia daarna – was het in de ogen van veel Nederlanders duidelijk: wie tegen de nationaalsocialistische bezetter en zijn Nederlandse handlangers was geweest, was 'goed', en wie vóór de bezetter en zijn handlangers was geweest, 'fout'. Het hoogtepunt van dit goed-fout-denken viel op

6 november 1978, toen dr. Loe de Jong, directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, tijdens een rechtstreeks op de Nederlandse televisie uitgezonden persconferentie Willem Aantjes, op dat moment fractieleider van de grootste Nederlandse politieke partij, het CDA, ervan beschuldigde een Waffen-SS'er en een kampbewaker te zijn geweest. Na die televisieuitzending was het gedaan met Aantjes' politieke leven. Vanaf dat moment was hij 'fout' en zijn reputatie leek voorgoed geknakt. Later bleek De Jong zich vergist te hebben.

In 1983 werd de historicus Hans Blom benoemd tot hoogleraar Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij aanvaardde zijn ambt met de oratie *In de ban van goed en fout?*, waarin hij opriep afstand te nemen van het zwart-witte paradigma van goed versus fout. Blom was van mening dat dit zwart-witte denken in de weg stond van een beter inzicht in de achtergronden van menselijk handelen tijdens de Tweede Wereldoorlog. In 2011 noemde Blom, die van 1996 tot 2007 directeur van het NIOD was, de affaire-Aantjes 'het grootste bedrijfsongeluk in de geschiedenis van het NIOD'. Na Bloms oratie verschenen er barsten in het goed-fout-denken en dat beeld werd nog sterker aangetast toen in 2001 *Grijs verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog* van Chris van der Heijden verscheen. Hij verving het zwart-wit-denken door een veelomvattend grijs, waarin het lastig werd om verzetsstrijders te onderscheiden van collaborateurs – hetgeen de receptie van zijn werk niet ten goede kwam. Het leven van de hier beschreven Bertus Smit kan niet zwart-wit worden gezien, maar ook niet grijs. Smit was gedu-

rende de Tweede Wereldoorlog zowel zwart als wit. Zijn wederwaardigheden tijdens de Tweede Wereldoorlog werpen een eigenzinnig licht op het 'paradigma van goed en fout'.

Hoe kan Smit worden gezien in het 'paradigma van goed en fout'? Was hij 'goed'? Hij bevrijdde immers enkele tientallen Nederlanders uit Duitse gevangenschap en hij werd door een Duitse nazi-rechter ter dood veroordeeld wegens belediging van Hitler. Of was hij 'fout'? Hij verkeerde immers op vriendschappelijke voet met de Duitse SS-Brigadeführer Erich Naumann. Deze was tussen november 1941 en maart 1943 'Kommandeur' van de 'Einsatzgruppe B', die achter het Duits-Russische front op zoek ging naar partizanen, Joden en communisten. Als zodanig was Naumann verantwoordelijk voor de moord op meer dan 150.000 mensen, voor het merendeel Joden. Hij werd in de processen van Neurenberg als oorlogsmisdadiger tot de doodstraf veroordeeld, die op 7 juni 1951 door op-hanging werd voltrokken. In de landelijke pers werd er in de eerste helft van 1951 veel geschreven over Naumann. Wellicht voelde Smit zich gecompromitteerd doordat zijn relatie met Naumann bekend was en heeft hij daarom in 1951 getuigenissen verzameld die hem zouden kunnen vrijpleiten. Daarnaast wilde Smit in 1943 begunstigend lid van de SS worden.

Of was Smit soms 'goed' en 'fout' tegelijkertijd? Het lijkt erop. Smits levensloop was, vele jaren voordat het goed-fout-denken uit de mode raakte, het vleesgeworden bewijs van de eendimensionale onbeholpenheid van juist datzelfde dichotomische denken in elkaar uitsluitende begrippen als 'goed' en 'fout'. Op basis van zijn ge-

dragingen gedurende de Tweede Wereldoorlog komt Smit in aanmerking voor de benaming 'dubbele pannebakker', een term gemunt door Hans Klomp om het gedrag van de dichter Gabriël Smit te karakteriseren, die gedurende de Tweede Wereldoorlog tegelijkertijd verzetspoëzie publiceerde en hoofdcorrespondent van de nationaal-socialistische Nederlandsche Kultuurkamer was.¹ Deze Gabriël Smit was iemand die pragmatisch tegen het opportunistische aan, zich trachtte in te dekken tegen alle mogelijke gebeurtenissen. Ongeacht hoe het dubbeltje ook zou vallen, naar de Duitse of naar de geallieerde kant, Gabriël Smit zat altijd goed.

Voor Bertus Smit lijkt hetzelfde te gelden. In 1942 wilde Smit zijn vroegere fascistische verleden niet meer kennen – althans in het openbaar. Toen Alfred Haighton hem benaderde om de viering van de zeventigste verjaardag van een vroegere fascistenvoerzitter te vieren, was Smit wel bereid om contact met het nationaalsocialistische Departement van Volksvoorlichting en Kunsten te leggen, maar zelf wilde Smit niets te maken hebben met een eventuele openbare festiviteit of huldiging.²

Jeugd

Hoe verliep het pad dat Smit doorliep voorafgaand aan zijn opvallende activiteiten in de jaren dertig en veertig? Bertus werd in 1897 in Amsterdam geboren als zoon van een ongehuwde moeder, Maria Elisabeth van Outvorst. Ruim vier jaar later, in 1901, trad zij in het huwelijk met Theodorus Smit, een ongeschoold handarbeider. Zijn jeugd was geen gelukkige. Zijn 'opvoedvader' Theodorus Smit keurde hem

ROSEROJ

DUA POEMARO DE
ADALBERTO
SMIT

N.V. JOH. YKEMA'S UITG.MIJ
LA HAGO - NEDERLANDO

Roseroj. Smit's tweede dichtbundel in het Esperanto (1930)

geen blik waardig. Later vertelde Bertus Smit aan zijn omgeving dat hij een onechte zoon was van de Duitse Curie-kardinaal (en broer van de kanselier van Pruisen) Gustav Adolf zu Hohenlohe-Schillingsfürst – een mededeling waarvan het waarheidsgehalte niet te verifiëren is, vast staat wel dat leden uit dat geslacht hem tutoyeerden en in hun familiekring toelieten.³ Vóór 1945 noemde Smit zich in woord en geschrift meestal Adalbert Smit. In de jaren twintig, zijn Esperanto-tijd, noemde hij zich Adalberto Smit.

Het is onduidelijk welke schoolopleiding hij heeft gehad. Na een beroepsopleiding als coupeur is hij in Arnhem aan de slag gegaan. In een terugblik op zijn politieke activiteiten (geschreven in 1947) betitelt hij zichzelf als 'letterkundige'. In een ander document uit datzelfde jaar schrijft hij dat zijn 'eigenlijke vak' de etymologie is. In de jaren zeventig en tachtig liet Smit

zich filosoof en 'doctor in de vergelijkende taalwetenschappen' noemen. Wat daarvan ook zij, het staat vast dat Smit zeer gemakkelijk een nieuwe taal kon leren beheersen.⁴ Ook schijnt hij zo'n dertig talen te hebben gesproken.⁵ Zijn oudste zoon houdt het erop dat Bertus Smit 9 talen kon spreken en 17 kon lezen. Tot op hoge leeftijd leerde hij zichzelf een nieuwe taal door met een strikte discipline grammaticaboeken door te werken en woorden uit zijn hoofd te leren.⁶ In een andere getuigenis is er sprake van dat Smit vijf talen machtig was.⁷ In zijn overlijdensadvertentie stond ook 'Dr.' Een dissertatie van zijn hand is nooit aangetroffen in Nederlandse universiteitsbibliotheken. Smit vertelde een van zijn zoons dat hij in Wenen en Parijs (Sorbonne) heeft gestudeerd en aan de universiteit van Leipzig is gepromoveerd.

Voor zover bekend was Smit in zijn lange leven coupeur, schoenenverkoper, winkelbediende, propagandist, dichter, politiek activist, geschiedschrijver, handelsreiziger, vertaler, tekenaar en journalist – de lijst is vast niet compleet.⁸

Bekering tot het fascisme

In de jaren twintig was Smit een ijverig propagandist voor het Esperanto. In september 1921 was hij voorzitter van het Oost-Nederlandsch Esperanto-Congres dat in Deventer werd gehouden. Hij deed daar voorstellen om het propagandawerk voor het Esperanto te intensiveren. Dit leidde uiteindelijk tot de oprichting van het in Den Haag gevestigde Holanda Esperanto Officejo, waarvan Smit directeur werd. Hij maakte tussen 1922 en 1929 een groot aantal propagandareizen naar vele

Afbeelding van Smit in het zegel van de door hem opgerichte NSNAP (1931)

landen in geheel Europa. Als Adalberto Smit publiceerde hij in die taal twee dichtbundels: *Fajreroj* ('Vonken') uit 1927 en *Roseroj* ('Rozen') uit 1930.

Nadat Smit medio jaren twintig het Italië van Mussolini bezocht had, bleek hij bekeerd tot het fascisme.⁹ Hij koos voor het fascisme omdat deze beweging zich volgens hem richtte op het welzijn van de gehele samenleving, in tegenstelling tot de parlementaire democratie die zich slechts bezighield met het belang van 'de helft plus een'.¹⁰ Van eind 1929 tot 1931 was hij actief in de fascistenvereeniging De Bezem. Begin 1931 was hij secretaris-penningmeester van de Haagse afdeling ervan. Nadat hij met de leiding (Alfred Haighton) in conflict was geraakt verliet hij De Bezem.

In de nazomer van 1931 was Smit gewonnen voor het corporatieve staatsbeginsel: vakbonden en werkgevers zouden dienen samen te werken, in het belang van de samenleving als geheel. Hij richtte daarom de Nederlandsche Corporatieve Staats Partij op.¹¹ Het bleek al snel een mislukking. Na-

dat hij kort daarop in contact was gekomen met Ernst Herman ridder van Rappard, verruilde hij onder diens invloed het Italiaanse fascisme voor het Groot-Germaanse gedachtegoed. Smit was tegelijkertijd ook gecharmeerd geraakt van de Groot-Nederlandse gedachte.¹² Dat deze twee niet met elkaar te rijmen zijn, was hem blijkbaar ontgaan.

Op 16 december 1931 bleek Smit het corporatieve fascisme te hebben ingeruild voor het antisemitische nationaalsocialisme. Hij richtte samen met Van Rappard de Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiders-Partij (NSNAP) op.¹³ In april 1932 betoogde Van Rappard publiekelijk dat Nederland een Duitse provincie zou moeten worden. Smit kon zich niet met deze vergaande uitspraak verenigen en verliet de partij. Hij leidde kortstondig een nieuwe, door hem gestichte partij: de Nationaal-Socialistische Partij in Nederland. Zijn politieke activiteiten beperkte hij tot het houden van lezingen in het land en het uitgeven van een tijdschrift, *Het Hakenkruis* geheten. Tot de NSB heeft hij zich nooit gewend. Vele tientallen jaren later getuigde hij nog van zijn intense afkeer voor de burgerman Mussert, die 'een jaeger onderbroek draagt tot in zijn sokken'. Bovendien had Mussert 'zijn tante getrouwd, die vijfentwintig jaar ouder was. Nou ja, dat vonden wij vies gewoon'. Politiek gezien vond Smit Mussert 'van heel weinig betekenis en hij was een stumper van een redenaar. Er straalde geen enkele grootheid van deze man af, niets van een durver, een vent'.¹⁴ In april 1933 kwam Smit opnieuw in contact met Alfred Haighton, die hem het voorstel deed om samen op te trekken. Smit bracht zijn politieke overtuiging

en zijn tijdschrift *Het Hakenkruis* in, Haighton zijn geld en zijn tijdschrift *De Bezem*. Smit ging akkoord. De samenwerking duurde echter nog geen vier maanden: in augustus 1933 werd Smit door Haighton ontslagen.¹⁵ Daarop viel de NSNAP in tweeën uiteen. Smit bleef met zijn helft ijveren voor het nationaalsocialisme. Begin november 1933, tijdens een propagandalezing in het Duitse Ürdingen voor Nederlanders die daar werkzaam waren en die hij trachtte warm te maken voor zijn eigen NSNAP, werd hij door leden van een concurrerende NSNAP aangevallen met ploertendoders, gummistokken en messen. Smit werd in het ziekenhuis ter plaatse behandeld voor tien steekwonden aan het hoofd. Met de ernst van die wonden viel het wel mee – ondanks zijn eigen mededeling dat hij maar liefst een liter bloed had verloren.¹⁶ Twee weken later, op 18 november 1933, was hij namelijk alweer genoeg hersteld om een bezoek te kunnen brengen aan de Engelse fascistische leider Sir Oswald Mosley in Londen. Op de reis terug had Smit een bespreking met Joris van Severen en Wies Moens van het Vlaamse Verdinaso. Na de Nacht van de Lange Messen, begin juli 1934, toen Hitler vele honderden politieke tegenstanders had laten liquideren, was het ook aan Smit duidelijk geworden welke vorm van politiek bedrijven Hitler had gekozen. Op 2 juli ontbond hij zijn NSNAP en beëindigde elke politieke activiteit. Zijn NSNAP verdween daarna uit de geschiedenis en naar eigen zeggen verdween Smit uit de politiek. Of deze mededeling geheel recht doet aan de historische werkelijkheid, valt te betwijfelen. In de *Limburger Koerier* van 15 oktober 1934 wordt namelijk melding gemaakt van een

propaganda-actie van Smits NSNAP. Ook schrijft Smit op 4 september 1935 nog een brief aan een verder onbekend gebleven kameraad over NSNAP-aangelegenheden. Begin 1936 publiceerde hij onder de titel *Führung, de dooden klagen u aan!* een brochure die van het eenmaal aanbeden idool niet veel heel liet. Bij het schrijven ervan baseerde Smit zich op wat hij had vernomen van een uit Duitsland gevluchte voormalige nationaalsocialistische propagandist, Emil Schulz, die hij in zijn Haagse woning onderdak had verschaft. In eerste instantie heette de brochure *Führer, de dooden klagen u aan!* maar om juridische redenen werd *Führer* gewijzigd in *Führung*. Het mocht niet baten, want toen Smit op het Plein in Den Haag zijn brochure stond uit te venten, werd hij gearresteerd, op verdenking van het beledigen van een bevriend staatshoofd. Op 2 mei 1936 werd Smit veroordeeld wegens overtreding van de artikelen 118 en 199 van het Wetboek van Strafrecht. Enkele jaren later zou die brochure Smit nog duur komen te staan.

De Tweede Wereldoorlog

Hoewel er het nodige bekend is over Smits wederwaardigheden tijdens de Tweede Wereldoorlog, blijft het moeilijk met enige zekerheid zijn positie te duiden binnen het krachtenveld van collaboratie en verzet. Hij heeft zich nooit met het georganiseerde verzet ingelaten, toch is hij er in de tweede helft van de oorlog in geslaagd tientallen door de Duitsers gearresteerde Nederlanders vrij te krijgen. In mijn bezit zijn een aantal bewijsstukken uit begin 1951 waarin betrokken familieleden Smit hun dank betuigen voor zijn inspannin-

gen die in 1943 en 1944 hebben geleid tot vrijlating uit Duitse hechtenis. Op 27 mei 1940 (spoedig na de Duitse inval) werd Smit opgepakt en in de strafgevangenis te Scheveningen (het 'Oranjehotel') vastgezet wegens belediging van het Duitse staatshoofd met zijn in 1936 verschenen brochure. Deze aanhouding leidde niet tot vervolging, maar wel moest Smit zich vanaf dat moment geregeld melden bij de Duitse instanties. Het overgeleverde bronnen- en archiefmateriaal geeft geen bewijs voor de mening van een vroegere vriend van Smit, die meent dat deze reeds in het begin van de Tweede Wereldoorlog actief was als *Vertrauensmann* (personen – voor het merendeel Nederlanders – die gedurende de Tweede Wereldoorlog op basis van vrijwilligheid hand-en-spandiensten verrichtten voor de Duitse bezetter). Naar deze mening werd Smit wellicht gedwongen die rol op zich te nemen, nadat hij op 27 mei 1940 door de Duitsers werd opgepakt en kon hij zich redden door met de bezetter samen te werken.¹⁷

Op 15 mei 1942 belandde Smit opnieuw in de gevangenis te Scheveningen, wegens overtreding van paragraaf 180 van het Duitse *Reichsstrafgesetzbuch* wegens *Kuppelei*, waarvoor hij door het Duitse *Landesgericht* was veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf. Hij had in zijn woning gelegenheid geboden tot illegale contacten tussen Duitsers en Nederlandse vrouwen. Tijdens zijn detentie in Scheveningen werd hij gearresteerd en naar Berlijn overgebracht. Dit gebeurde in relatie tot zijn eerdergenoemde brochure uit 1936. Nadat in eerste instantie op 27 juni 1942 tegen hem de doodstraf werd geëist, volgde in tweede instantie op 29 juli 1942 vrijspraak. Daar-

na werd hij teruggevoerd naar het 'Oran-jehotel' in Scheveningen, van waaruit hij op 15 augustus 1942 werd vrijgelaten. Hij zegt in een terugblik uit 1947 dat hij zich als vrij man kon bewegen, maar dat hij zich 'op de meest onverwachte ogenblikken' bij de bezettingsmacht moest verantwoorden voor zijn daden. Daardoor had hij veelvuldig contact met Duitse functionarissen en deze contacten zouden het hem mogelijk gemaakt hebben een groot aantal gevangene Nederlandse verzetsstrijders los te krijgen uit Duitse handen.¹⁸

Smit had een aanvraag ingediend om 'be-gunstigend lid' te mogen worden van de Nederlandsche SS. Op 21 september 1943 werd over deze aanvraag negatief beschikt. Uit een getuigenis van februari 1944 blijkt hij goed ingevoerd te zijn in nationaalsoci-alistische kringen – hij gaf aan voornemens te zijn om na de oorlog een steenfabriek in Groningen te willen beginnen. Tot zijn plotselinge arrestatie op 9 mei 1944 bleef hij actief als eenling-in-het-verzet. Er zijn vage aanwijzingen dat hij de bescherming genoot van de Duitse SS-generaal Erich Naumann. Deze bescherming zou Smit in staat hebben gesteld zich vrijelijk te bewe-gen in de hoogste kringen van het bezet-tingsapparaat. Dankzij de protectie van deze Naumann kon Smit overal komen met een 'Sondergenehmigung'.¹⁹ Op deze wijze kon Smit mensen vrij krijgen, men-sen die hij later in zijn voordeel kon gebrui-ken. Naumann woonde tijdens zijn verblijf in Nederland in het medio jaren dertig gerestaureerde kasteel 'De Binckhorst' te Den Haag, waar Smit jaren eerder zelf ook woonachtig was geweest, toen het vervallen kasteeltje door de eigenaar, de gemeente Den Haag, werd verhuurd. Smit en Nau-

Friends of America (1947)

mann zijn met elkaar in contact geraakt na-dat Smit zijn opwachting had gemaakt bij Naumann in 'De Binckhorst', en hem ver-telde vroeger eigenaar te zijn geweest van het pand – een mededeling die de waarheid geweld aandeed. Vanaf 9 mei 1944 tot de bevrijding zat hij in diverse Duitse concen-tratiekampen. Vanuit het 'Oran-jehotel' in Scheveningen werd Smit op 26 mei 1944 overgebracht naar het concentratiekamp Vught. Begin september belandde hij in het concentratiekamp Sachsenhausen. Hij verbleef daarna nog in de kampen Heinkel, Husum, Ladelund, Neuengamme, Bullen-huserdamm en Sandbostel. In dit laatste kamp werd hij op 30 april 1945 door het Engelse leger bevrijd. Het is denkbaar dat het vertrek van Naumann uit Nederland in mei 1944 de oorzaak was van Smits ar-restatie. Als reden voor zijn arrestatie geeft Smit dat het de Duitsers was opgevallen dat er veel Nederlandse verzetsstrijders op vrije voeten waren gekomen dankzij Smits be-moienis met hun zaak en dat dit ergernis opwekte bij de bezettingsinstanties. Of dit de ware reden voor zijn arrestatie was kan niet worden vastgesteld.

Voor zover bekend gebruikte Bertus Smit in en na de Tweede Wereldoorlog de na-

Tekendag Zeedijk weer groot succes

De negende tekendag op de Zeedijk was 20 mei opnieuw een groot succes. Ruim 600 amateur-tekenaars uit het hele land wisten de Dijk te vinden en waren onder de indruk van de gastvrijheid van Piet van Rees en zijn helpers. Ruim 2000 belangstellenden genoten van het goede weer en de schitterende historische plekken in de oude binnenstad.

De 93-jarige Adelbert Smit van Outvorst, de oudste tekenaar tijdens de tekendag in opmerkte concentratie op de hoek van de Zeedijk en de Oudezijds Kolk.

Tekenaar op de Zeedijk (20 mei 1990)

men Bob Smit, Bob van Outvorst, Bob Smit van Outvorst en Adalbert Smit van Outvorst – al dan niet voorzien van de doctorstitel. Hij heeft dan de naam van zijn moeder toegevoegd aan zijn officiële naam. Tegen het eind van zijn leven noemde hij zich: 'Heer van Hohenlohe Horst' – een verwijzing naar zijn biologische vader. Vermoedelijk stamt het gebruik van de voornaam 'Bob' uit de tijd dat hij na de bevrijding als ex-gevangene van het concentratiekamp Sandbostel als tolk optrad voor de Engelse kampeiding. Af en toe gebruikte hij het pseudoniem A.B. v. Ebelang. Een grapje, want gebaseerd op de slogan van zijn eigen NSNAP: 'algemeen belang voor eigen belang'.

De na-oorlogse kleine krabbelaar

Op briefpapier uit 1947 afficheerde hij zich als 'dr. Bob Smit, propagandachef van de Maatschappij tot Exploitatie van Geluidsfilms'. Deze firma was op zijn Haagse huisadres gevestigd. In datzelfde jaar riep hij de Stichting Friends of America in het leven. Het doel van de stichting was: 'het bevorderen van de goede verstandhouding tussen Amerikanen en Nederlanders en het aanknopen van wederzijdse betrekkingen tussen hen, voornamelijk op het gebied van onderwijs, kunst en wetenschap, alsmede op sociaal-economisch gebied, een en ander op democratische grondslag'. Hij voerde als algemeen bewindvoerder van de stichting propaganda in het land. In december van dat jaar onthulde *Het Vrije Volk* dat deze stichting werd geleid door voormalige nationaalsocialisten als Smit en George Oversteegen. De krant was op het spoor van de stichting gebracht door de ontdekking dat het postbusnummer waaronder de Friends of America opereerde, hetzelfde was als dat van Smits NSNAP in 1932.²⁰ De stichting is daarna in de nevelen van het verleden verdwenen, evenals de eerder genoemde Maatschappij tot Exploitatie van Geluidsfilms. In de jaren vijftig en zestig hield Smit zich in leven met een veelvoud aan kleine baantjes en bedrijfsjes. Zo was hij een tijdlang vertaler voor een verzekeringsmaatschappij en ook trachtte hij met een Hongaarse vriend brood te verdienen door boerderijen vochtvrij te maken – een onderneming die snel verliep.²¹ In 1973 verhuisde Smit naar de Amsterdamse Nieuwmarktbuurt; op dat moment een wijk vol agitatie als gevolg van de voorbereidingen voor de tunnel van de latere Zuidoostlijn van de Amsterdamse metro.

Smit raakte als voorzitter van het actiecomité tot behoud van de Nieuwmarktbuurt betrokken bij de strijd tegen de afbraak van vele panden en hij maakte pentekeningen van situaties vóór en na de sloop. Hij werd in de gelegenheid gesteld zijn tekeningen te exposeren op diverse plekken in Amsterdam en in Maastricht.

Smit verkreeg nadien ook enige landelijke bekendheid als tekenaar. Zo verscheen in december 1975 in het ANWB-tijdschrift *De Kampioen* een aankondiging dat tot 4 januari 1976 in de Maastrichtse stadsschouwburg een expositie kon worden bezocht van tekeningen van Maastricht en Amsterdam, onder de titel 'Stedenschoon langs Maas en Amstel'. De tekeningen waren vervaardigd door dr. Bob Smit van Ourvorst.

Hij verbleef regelmatig in het Duitse stadje Rothenburg ob der Tauber. Hij maakte er tekeningen en verkocht die aan passerende toeristen. Die tekeningen exposeerde hij in een permanente tentoonstelling in wat hij als zijn 'kasteeltje' betitelde. Toen een vriend hem in 1990 begeleidde op zijn reis naar Rothenburg, bleek het kasteeltje een vervallen tuinhuisje te zijn, zonder enig comfort, dat Smit huurde. Ook bezocht hij geregeld het slot Hohenlohe-Schillingsfürst, gelegen iets ten zuidoosten van Rothenburg in het plaatsje Schillingsfürst. Dit beschouwde hij als de oorsprong van het geslacht Hohenlohe-Schillingsfürst, waarvan hij een nazaat meende te zijn.

Net zoals Smit dat in de jaren twintig deed, trok hij ook in de jaren zeventig en tachtig veelvuldig door Europa. Hij legde zijn omgeving vast per foto en per pentekening. Hij ondernam op hoge leeftijd zwerftoch-

ten door Frankrijk, Spanje, Portugal en Duitsland. Van tevoren trachtte hij Nederlandse dag- en weekbladen te interesseren in het publiceren van zijn reisreportages – zodoende beoogde hij een aanvulling op zijn AOW te genereren.

In het begin van de jaren tachtig diende Smit een aanvraag in voor een toekenning van een periodieke uitkering krachtens de Wet uitkeringen vervolgingslachtoffers 1940-1945.²² Hij was van mening dat hij recht had op een uitkering omdat hij tijdens de Tweede Wereldoorlog zou zijn vervolgd wegens zijn wereldbeschouwing. Hij doelde daarbij op zijn gevangenneming in mei 1944 en zijn daarop volgend verblijf in diverse Duitse concentratiekampen. In eerste instantie werd zijn aanvraag afgewezen, waarop Smit in beroep ging. Dit liep gunstig voor hem af want de Centrale Raad van Beroep besliste in zijn voordeel – ondanks een voor Smit nadelige getuigenis van W.E. Sanders, direct na de Tweede Wereldoorlog hoofd van de opsporingsdienst van het Bureau Nationale Veiligheid. De Uitkeringsraad moest Smits aanvraag opnieuw beoordelen. Bijna tien jaar nadat Smit zijn aanvraag had ingediend, volgde de uitspraak. Opnieuw werd Smits verzoek afgewezen:

'Samenvattend blijven wij van oordeel dat, zo al een verband kan worden gelegd tussen de door u gestelde activiteiten [het vrij krijgen van Nederlanders uit Duitse hechtenis] en uw arrestatie [in mei 1944], niet kan worden aangenomen, dat deze arrestatie is geschied op grond van een door de bezetter bij u veronderstelde anti nationaal-socialistische gezindheid.'²³

Fijntjes merkte de Uitkeringsraad (de brief is ondertekend door zijn voorzitter, A.J. van der Leeuw) nog op dat Smit in al zijn stukken geen melding heeft gemaakt van zijn veroordeling in 1942 wegens *Kuppelei* en al evenmin melding heeft gemaakt van zijn verzoek om begunstigend lid te mogen worden van de Nederlandsche SS. Daarna liet Smit het erbij zitten.

Op donderdag 10 februari 1994 overleed de 97-jarige Smit in zijn geboortestad Amsterdam. Enkele dagen later stond er in *De Telegraaf* een zeer summiere en anonieme kennisgeving: 'overleden Dr. B. SMIT VAN OUTVORST geboren 21-1-1897. Bob is op zijn verzoek in stilte gecremeerd.'

Eerste geschiedschrijver van het Nederlandse fascisme

Smit kan worden beschouwd als de eerste geschiedschrijver van het Nederlandse fascisme. Tussen najaar 1932 en voorjaar 1933 schreef hij het *Kort overzicht van den ontwikkelingsgang der z.g. Nederlandsche Herstel-Beweging vanaf begin 1923 tot op den dag van vandaag*. Het is op z'n minst opmerkelijk dat dit document, dat Smit voor de Roomsche Katholieke Staats Partij heeft geschreven, op onderdelen woordelijk overeenkomt met een geheim rapport van de Centrale Inlichtingen Dienst uit het voorjaar van 1933.²⁴ Was Smit soms een infiltrant van de CID? Of liep er een infiltrant van de CID rond in de RKSP? In oktober 1943 schreef Smit het *Voorwoord tot de Documentatie inzake de NSNAP en de NSB*. Op verzoek van een medewerker van het toenmalige NIOD schreef hij in november 1945 *De ontwikkeling van het nationaal-socialisme in Nederland en mijn*

aandeel in deze en twee jaar later Fascistische en Nationaal-Socialistische stromingen in Nederland 1921-1935. Op verzoek van ene A. Buurma, medewerker van de Politieke Recherche Afdeling (PRA) te Den Haag, schreef Smit in augustus 1947 een *Kort relaas over mijn verblijf in Duitse concentratie en wat daaraan voorafging*.

In de tweede helft van de jaren zeventig van de twintigste eeuw is Smit geïnterviewd door de journalist Martin Schouten, toen deze een publicatie voorbereidde waarin geïnterviewden hun herinneringen aan de crisisjaren ophaalden. Smit toont zich daar een niet op alle punten even betrouwbaar verteller. In al de hierboven genoemde rapporten stelt hij zichzelf beter voor dan hij in werkelijkheid was. De rol van anderen wordt ondergeschikt gemaakt aan de zijne. Datgene wat ná 1945 als nadelig voor hem zou kunnen worden geïnterpreteerd wordt achterwege gelaten: zijn antisemitisme, zijn fanatieke nationaalsocialisme, zijn pragmatisch opportunisme. Hoe begrijpelijk ook, de 'geschiedschrijver' Smit moet daarom met het nodige wantrouwen worden bejegend.

Smit was een politiek activist die in de jaren dat hij als zodanig werkzaam was, geregeld zijn mening fundamenteel herzag. Een ingenomen standpunt kon snel worden verwisseld voor een ander. Dit beeld rijst op uit zijn eigen terugblikkende teksten en uit zijn door Schouten opgetekende verhaal. Zo schreef Smit in *Het Vaderland* van 1 juni 1931 dat het fascisme in Nederland vrij is van rassenwaan en dus niet antisemitisch zal zijn. Een half jaar later, op 16 december 1931, richt Smit de antisemitische Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiders-Partij (NSNAP)

op. Hij was blijkbaar van mening veranderd. Weer een half jaar later, in mei 1932, zwoer hij het antisemitisme al weer af met zijn nieuwe partij Nationaal-Socialistische Partij in Nederland (NSPN). Een jaar later, in mei 1933 daarentegen, bleek hij weer antisemiet toen hij met Haighton in zee ging met diens antisemitische NSNAP. Een tweede voorbeeld van Smits zeer grillige geestelijke ontwikkelingsgang: in december 1931 vond hij Hitler het navolgen waard; hij kopieerde Hitlers NSDAP door de NSNAP op te richten. Vijf jaar later, in 1936, schreef hij een brochure die een felle aanklacht bevat tegen Hitler en diens manier van politiek bedrijven. Een derde voorbeeld: in 1931 wilde Smit niets meer met Alfred Haighton en diens partij De Bezem te maken hebben. Twee jaar later, in mei 1933, werd Smit op verzoek van diezelfde Alfred Haighton 'Rijkspropagandaleider' van diens NSNAP. Maar al na enkele maanden gingen de twee in augustus 1933 weer met ruzie uit elkaar. Een vierde voorbeeld: in augustus 1933, na zijn vertrek uit de NSNAP, laat Smit via de pers weten dat hij geen politieke partij meer zal stichten. Twee maanden later richt hij een nieuwe NSNAP op. Uit al deze gebeurtenissen rijst een kameleontische man van tegenstellingen op met snel wisselende opinies. Ook zijn gedragingen tijdens de Tweede Wereldoorlog kunnen in dit licht worden gezien: hij was geen idealistisch collaborateur en evenmin een bevlogen verzetsstrijder. Eerder was hij een opportunist die de steven wendde naar waar hij persoonlijk voordeel vermoedde. Hij trachtte in gevaarlijke tijden het hoofd boven water te houden door met alle winden mee te waaien – of ze nou uit 'foute' of uit

'goede' richting afkomstig waren. Hij was noch grijs noch fout noch goed. Als zijn gedragingen tijdens de Tweede Wereldoorlog moeten worden gekarakteriseerd, dan zijn ze fout én goed tegelijkertijd.

'Een heel raar mannetje'

Dr. Loe de Jong heeft hem in zijn geschiedwerk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* 'een man van twaalf ambachten, dertien ongelukken' genoemd. In een overgeleverde getuigenis karakteriseert een vriend Smit als een artistiek aangelegde vrijbouter met gevoel voor humor. Omdat Smit er niet in geslaagd is met vasthoudendheid en bezinning zijn idealen na te streven, is het hem nooit gelukt zijn stempel op de politieke ontwikkelingen te zetten.

Zijn vriend noemde hem 'incoherent en brokkelig'. En die twee woorden zijn een prima karakterisering voor Smits politieke werk. Een ander oordeel over Smit komt van de hand van L.F. de Jong, vlak na het einde van de Tweede Wereldoorlog medewerker van het toenmalige Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. In zijn rapport over Nederlandse fascistische en nationaal-socialistische politieke partijen karakteriseert hij Smit als een duistere figuur, een fantast en avonturier. Een van zijn zoons kijkt terug op Bertus Smit als een wispelturige losbol, die ook een hele aardige man was.

Bertus Smit was een sociaal zeer vaardige man. Hij kon zich in iedere kring thuis voelen en dat lijkt ook de verklaring te zijn voor zijn succesvolle optreden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij was daarnaast ook een snoever die zich zonder daar recht

op te hebben tooide met een academische en een adellijke titel. Graag en vaak deed hij zich groter voor dan hij was, een houding die wellicht voortkomt uit zijn geringe postuur en de daarmee samenhangende gevoelens van minderwaardigheid. Zijn gevoelens van eigenwaarde zullen gesterkt zijn door zijn vermeende Duitse adelsafkomst. Hij zal zich wellicht niet thuis hebben gevoeld in het milieu van handarbeiders waaruit hij voortkwam. In de milieus waarin hij in zijn latere leven kwam te verkeren, voelde hij zich steeds de intellectueel meerdere. Op 78-jarige leeftijd omschreef hij zichzelf als 'een heel raar mannetje.'²⁵

Noten

- 1 Lisette Lewin, *Het clandestiene boek 1940-1945* (Amsterdam 1983) p. 81.
- 2 Archief Zwart Front, BHIC-234, inv.nr. 3072.
- 3 Mededeling NN, een vriend van Smit die onbekend wenst te blijven, 14 december 2012.
- 4 Mededeling D.F.R. Smit, oudste zoon, 13 september 2012.
- 5 Mededeling R.E.J. Smit, jongste zoon, 9 november 2015.
- 6 Mededeling D.F.R. Smit, 7 december 2015.
- 7 Rico Bulthuis, *De dagen na donderdag* (Amsterdam/Antwerpen 1975) p. 205.
- 8 Leraar is hij, voor zover mij bekend, echter nooit geweest. De publicaties die hem worden toegeschreven op URL: <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/KPP/PersoonDetail?Id=157> [bezoekt oktober 2012] zijn dan ook niet van hem. Bertus Smit is vermoedelijk verward met een zekere A. Smit, die in 1918 over 'jarenlange ervaring' beschikte in het onderwijs (en die daarom niet dezelfde kan zijn als Bertus Smit) en die publiceerde over staatsinrichting. Informatie uit: A. Smit, *De inrichting van onzen staat: samenvatting van het geleerde bij de lessen in 'staatsinrichting' op scholen voor M.U.L.O.-, Kweek-, Normaal- en Nijverheidsscholen*. 4e herziene druk (Amsterdam 1923) p. 3.
- 9 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 1; Voorspel* ('s-Gravenhage 1969) p. 271 (wetenschappelijke editie).
- 10 Martin Schouten, *Voor de oorlog. Herinneringen aan de jaren '30* (Leiden 1982) p. 66.
- 11 Rapporten Centrale Inlichtingendienst 1919-1940, documentnummer 28195, 31 oktober 1931. Te raadplegen op URL: <http://www.historici.nl/resources/rapporten-centrale-inlichtingendienst-1919-1940>.
- 12 De Jong, *Het Koninkrijk*, p. 271.
- 13 De Jong, *Het Koninkrijk*, p. 272.
- 14 Schouten, *Voor de oorlog*, p. 67.
- 15 De Jong, *Het Koninkrijk*, p. 273.
- 16 Schouten, *Voor de oorlog*, p. 69-70.
- 17 Mededeling van NN, 12 november 2015.
- 18 Bob Smit, 'Kort relaas over mijn verblijf in Duitse Concentratie en wat daaraan voorafging' (ongepubliceerd, 1947).
- 19 Mededeling van NN aan Bertus Smit, e-mail 5 december 2012.
- 20 *Het Vrije Volk* 19 december 1947.
- 21 Mededeling R.E.J. Smit, 9 november 2015.
- 22 Brief Centrale Raad van Beroep, d.d. 26 mei 1988.
- 23 Brief Pensioen Uitkeringsraad, d.d. 2 oktober 1990.
- 24 Rapporten Centrale Inlichtingendienst 1919-1940, Jaaroverzicht 1933, nr. 1. Te raadplegen op: URL:<http://www.historici.nl/pdf/cid/1900-1999/1994.pdf>.
- 25 *De Limburger* 7 mei 1975.